
Кулаковська Л.В.

**ТРИ ДОЛІ ІВАНА
ШОВКОПЛЯСА**

Відомий учений, неабиякий знавець української культури та історії Іван Гаврилович Шовкопляс є постаттю знаковою в археології. Його життя та науковий доробок заслуговують спеціального, прискіпливого та професійного дослідження. Саме він збагатив археологічну науку матеріалами верхньопалеолітичних стоянок Мізин, Радомишль, Добранічівка, які сьогодні входять до золотого фонду української археології.

Народився Іван Гаврилович Шовкопляс 8 квітня 1921 р. в селі Лазірки Оржицького району Полтавської області в селянській родині.

1928-1938 рр. – навчання у Лазірівській середній школі.

1939 р. – вступ на історичний факультет Київського державного університету ім.Т.Г.Шевченка.

1942 р. – закінчив історичний ф-т Дагестанського педагогічного інституту у м.Махачкала.

1942-1944 рр. – учитель історії та географії у школі №21 м.Новокузнецьк Кемеровської обл.

1945 р. – закінчив історичний ф-т Київського національного університету ім. Тараса Шевченка (м. Київ).

1944-1949 рр. – завідувач відділу Державного історичного музею УРСР.

1949 р. – захист кандидатської дисертації.

1965 р. – захист докторської дисертації.

1949-1973 рр. – учений секретар, заступник директора з наукової роботи, старший науковий співробітник, завідувач відділу Інституту археології.

1973-1997 рр. – старший науковий співробітник, виконувач обов'язків завідувача відділу, провідний та головний науковий співробітник Центральної наукової бібліотеки АН УРСР (тепер Національної бібліотеки України ім.В.І.Вернадського).

1995 р. – заслужений діяч науки і техніки України

Життєвий шлях Івана Гавриловича Шовкопляса скінчився 13 червня 1997 р., у м.Києві.

Археолог

Знайомство Івана Гавриловича з археологією відбулося ще в ранній юності, під час відвідин

Kulakovska L.V.

**THREE FATES OF IVAN
SHOVKOPLYAS**

розкопок верхньопалеолітичної стоянки Гінці. А в 1945 р. він уже брав безпосередню участь в роботі експедиції, яка вела обстеження пам'яток у Дніпровському Надпоріжжі. Керівником цих досліджень був Михайло Рудинський, знаний фахівець у галузі первісної археології, за плечима якого вже були розкопки палеолітичної стоянки Пушкарі І. Наступного року він працює в складі експедиції ПМК АН СРСР на розкопках трипільського поселення Лука Врублівецька на Дністрі, якою керував С.М.Бібіков (учень Г.А.Бонч-Осмоловського). Знаковим для І.Г.Шовкопляса 1946 р. став ще й тому, що саме тоді він познайомився з відомими палеолітознавцями П.П.Єфименком і П.Й.Борисковським та вступив до аспірантури Інституту археології АН УРСР. Безумовно, зустрічі й спілкування з цими відомими вченими й непересічними особистостями, праця під їх орудою стали віхами його біографії, визначили його археологічний вибір.

У 1949 р. І.Г.Шовкопляс захищає у ЛІВА АН СРСР кандидатську дисертацію «Супонівська палеолітична стоянка» за матеріалами верхньопалеолітичної стоянки, дослідженої його учителем та керівником П.П.Єфименком. А з 1954 р. він уже розпочинає самостійні палеолітичні розкопки – верхньопалеолітичної стоянки Мізин на Чернігівщині(рис.1, 2, 3).

Мізин, Добранічівка, Радомишль, Фастівська стоянка. Дослідження ведуться на всіх пам'ятках практично паралельно. На перший погляд це може видатися дещо дивним. Більш прийнятним є варіант повного вивчення однієї стоянки і перехід до іншої. Розуміння цього явища прийде трохи пізніше, коли з'являться перші напрацювання та висновки.

Розкопки стоянок ведуться широкими площами (розробка методики належить П.П.Єфименку), що дає змогу ще в ході розкопок окреслити структуру поселень, виокремити ділянки, пов'язані з господарськими та побутовими заняттями, виявити залишки штучних споруд. І.Г.Шовкопляс блискуче провів дослідження названих пам'яток, його польова документація є й сьогодні взірцем для

наслідування. У ході розкопок фіксувалась кожна деталь (планіграфічно, фотографічно, ілюстративно). Усі ці прискіпливі спостереження дали змогу відтворити повну картину поселенських структур.

Предметом особливого зацікавлення вченого був господарсько-побутовий аспект та соціальний устрій первісного суспільства. Саме тоді він дійшов висновку, що родові колективи верхнього палеоліту склалися з окремих сімей, кожна з яких мала власне житло на поселенні.

На противагу розповсюдженому в той час захопленню реконструкціями «великих житлових споруд», І.Г.Шовкопляс продовжує розпочату в 30-і роки С.М.Зам'ятніним справу дослідження невеликих за розмірами верхньопалеолітичних жител. Використовуючи досвід своїх попередників та збагативши його власними науковими спостереженнями, він визначає скупчення кісток у Мізині та Добранічівці як залишки невеликих односімейних жител. Велику підтримку та допомогу отримує в цей час вчений від І.Г.Підоплічка, відомого палеонтолога, геолога, археолога (рис.4). Результатом співпраці цього тандему стало не лише відтворення структури поселень, але й перша (та, власне, і єдина) реконструкція палеолітичного житла з Мізину, а згодом і з Межирічей.

«Однак, одного лиш житла було недосить для забезпечення виробничого й господарського життя його мешканців. Мусили бути й інші об'єкти – сліди діяльності первісних людей... Уперше дуже чітка картина взаємопов'язаного комплексу з решток жител та інших об'єктів постала під час досліджень на Мізинській стоянці на Десні, розкопаній на всій її площі. В ході узагальнення результатів її дослідження були введені в науковий обіг поняття й термін «господарсько-побутовий комплекс пізнього палеоліту» як суми взаємопов'язаних між собою жител і різних господарсько-виробничих та побутових об'єктів, що становили єдине ціле в житті мешканців стоянки (Шовкопляс, 1965а). «До складу господарсько-побутового комплексу пізнього палеоліту входили житла, місця довготривалої обробки каменю й кістки (виробничі центри), місця епізодної обробки каменю (точки), великі вогнища поза житлами, ямисховища, заповнені кістками тварин. Або скупчення таких кісток на давній денній поверхні (іноді й те й інше одночасно)» (Шовкопляс, 1977, с.116-117).

Ці висновки підтвердилися подальшими розкопками верхньопалеолітичних поселень в Україні й Росії (Мізин, Добранічівка, Радомишль, Межирічі, Гінці, Пушкарі, Костьонки, Юдинове

тощо). У наш час ряд дослідників, продовжуючи справу І.Г.Шовкопляса, звернулися до більш детального вивчення окремих складових господарчо-побутових комплексів (Межирічі, Пушкарі I, Гінці тощо).

Отже, запропонована та підтверджена багатьма фактами ідея І.Г.Шовкопляса про структуру та організацію верхньопалеолітичних поселень є одним із важливих факторів при вивченні давнього минулого. Можна сказати, що величезний практичний досвід ученого, його надзвичайна скрупульозність при розкопках та веденні польової документації призвели до цілком логічних теоретичних висновків.

Іноді виникають дискусії з приводу «теоретиків» та «практиків» в археології. Дехто вважає, що «теоретики» є якоюсь особливою кастою, місія якої полягає лише в узагальненні та інтерпретації здобутих «практиками» результатів. На мою думку, діяльність в археології І.Г.Шовкопляса, який завжди в своїх дослідженнях ішов від власних практичних здобутків до цілком логічних і достовірних теоретичних висновків і побудов, є яскравим прикладом того, яким мусить бути справжній академічний учений.

Викладач

Педагогічна діяльність І.Г.Шовкопляса розпочалася ще в роки війни. Після закінчення історичного факультету Дагестанського університету доля закинула його до Сибіру, і саме там він працював шкільним учителем історії та географії у м.Новокузнецьк Кемеровської обл. До викладацької роботи він повернувся вже в Києві, коли викладатиме на історичному факультеті Київського педінституту у 1954-1956 рр. Ці роки не пройшли даремно для вченого – уже в 1964 р. він видає перший український підручник з археології «Основи археології». Поява цього навчального посібника стала помітним явищем, оскільки в ній висвітлювалась історія розвитку людства саме на матеріалах України. У 1972 р. з'явився другий наклад підручника, і слід сказати, що й сьогодні він користується заслуженою популярністю в студентському середовищі.

У 70-х роках Іван Гаврилович викладає основи археології на історичному факультеті Київського університету, отримує наукове звання професора. Величезний багаж знань, бажання й уміння донести їх до слухачів стали запорукою його успіху серед студентів. Його лекції відзначалися жвавою манерою подачі, умінням вислухати думку студента і завжди дати ґрунтовну відповідь. Зазвичай іспити він приймав у залах Археологічного музею ІА НАНУ, де можна було

одразу ж з'ясувати незрозумілі студентові запитання, підкріпити теоретичний матеріал археологічними знахідками. Івана Гавриловича завжди вирізняла доброзичливість до студентів та молодих співробітників. Далеко не кожен, хто прослухав курс археології у нього, став археологом, але саме Іван Гаврилович зумів прищепити їм любов до цієї науки, і всі вони згадують його як прекрасного оратора, доброзичливого викладача, людину енциклопедичних знань.

Музезнавець

З музейною роботою І.Г.Шовкопляс познайомився ще будучи студентом університету. Улітку 1940 р. він став співробітником Центрального історичного музею України. Спочатку як студент на півставки, вже по війні – науковим співробітником, а згодом і завідувачем відділу. Справ було надзвичайно багато – комплектація фондів, створення експозиції. Саме тут він здобув перший досвід у музезнавстві. З цього моменту його подальше життя буде тісно пов'язане з музейною справою. Іван Гаврилович володів колосальним запасом знань. Притаманна йому була ще одна дивовижна риса – бажання поділитися цими знаннями з друзями, колегами, просто широким загалом. Закінчивши дослідження Мізинської стоянки, він передає частину матеріалів до Чернігівського історичного музею, організовує експозицію у Мізинському музеї, власне, віддає данину пам'ятці. У 60-роки минулого століття І.Шовкопляс проводить розкопки стоянки Радомишль на Житомирщині, і після завершення цих робіт на місці стоянки з'являється пам'ятник пам'ятці. Але все це для нього – лише окремі віхи, що нагадують людству про певні епізоди минувшини. У голові ж уже визріває інший план – ідея об'єднати весь фактичний матеріал, добутий розкопками багатьох дослідників в Україні, у стінах археологічного музею. Втілення в життя цієї ідеї розпочалося у 1966 р., а вже 19 травня 1969 р. Археологічний музей Інституту археології АН України відчинив свої двері для відвідувачів (рис.6).

ЛІТЕРАТУРА

Шовкопляс І.Г. Хозяйственно-бытовой комплекс позднего палеолита. Его состав и назначение / БКИЧП. – №47. – М., 1977. – С.115-120.

Kulakovska L.V.

Three Fates of Ivan Shovkoplyas

The article dedicated to scientific activity of Ivan Shovkoplyas. Author emphasised three main vectors of his scientific career: investigation of Palaeolithic sites, museum construction and teaching.

Розпочинав цю справу Іван Гаврилович з нуля. Основою концепції музею була археологічна періодизація, експонування оригінальних матеріалів комплексами. Чудове знання археологічних фондів інституту, часті поїздки по експедиціях дали змогу відібрати найкращі, показові матеріали для відтворення найдавніших періодів в історії України. Музей став академічним науково-освітнім закладом, своєрідною археологічною лабораторією, установою, яка багато зробила для поширення археологічних знань. Експозиція його й сьогодні вирізняється академічною витриманістю подання матеріалів.

У 1977 р. на місці розкопок Добранічівської палеолітичної стоянки І.Г.Шовкопляс створив перший в Україні музей на місці розкопок палеолітичної пам'ятки – «Добранічівська палеолітична стоянка» (філіал Яготинського історичного музею; рис.5). У невеличкій, непоказній на перший погляд будівлі можна побачити залишки господарсько-побутового комплексу в тому стані, як він виглядав на час розкопок: залишки житла, місця обробки каменю та кістки, ями тощо. Музей користується неабиякою популярністю у вітчизняних та зарубіжних гостей, досить часто тут проводяться невеликі конференції, зустрічі зі школярами).

Варто відзначити, що концепція археологічної музеєфікації І.Г.Шовкопляса нічим не відрізнялася від добре розвинутої західної моделі. Кожна досліджена ним пам'ятка відмічена в історико-культурному просторі. Створені ним музеї, розділи експозиції, пам'ятники відомі не лише світовому співтовариству археологів, але й широким колам громадськості в Україні. Ми звикли захоплюватися музеями близьких та далеких сусідів, музеєфікацією їх археологічних (палеолітичних) пам'яток і не бачимо (не хочемо бачити? не розуміємо?) того скарбу, який належить виключно нам і який давно вже зайняв своє почесне місце у світовій культурній спадщині.

Рис.1. Розкопки верхньопалеолітичної стоянки Мізин.1955 р. Зліва направо: І.Г.Шовкопляс, Г.М.Шовкопляс, Т.Мовша.

Рис.2. Розкопки верхньопалеолітичної стоянки Мізин.1955 р. Зліва направо: П.Й.Борисковський, І.Г.Шовкопляс, І.Г.Підоплічко, С.М.Бібібков

Рис.3. Десна біля Мізіна. 1955. І.Г.Шовкопляс та Тетяна Шовкопляс.

Рис.4. І.Г.Шовкопляс і І.Г.Підплічко.

Рис.5. Інтер'єр музею «Добранічівська стоянка».

Рис.6. Археологічний музей ІА НАНУ. 1969 р. Зліва направо: І.Г.Підоплічко, Б.Є.Патон, В.М.Келдиш, І.Г.Шовкопляс.